

УДК 343.985:343.14:343.121.4:343.131.5

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21>

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЗАХИСНИКОМ

Дульський Олександр Леонідович,
доктор філософії (з права),
заслужений юрист України,
адвокат, докторант
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Наукова стаття присвячена дослідженню європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. У ній зауважується, що захисник, використовуючи надані йому кримінальним процесуальним законодавством можливості (кримінальний процесуальний аспект) та криміналістичні засоби (криміналістичний аспект), гарантує дотримання уповноваженими особами правоохоронних органів під час досудового розслідування міжнародних та європейських стандартів, зокрема – у сфері дотримання прав і свобод людини.

Метою наукової статті є визначення європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником.

У статті проведено лінгвістичне та наукове тлумачення терміна «європейський стандарт». Звернена увага на правові акти кримінального процесуального спрямування, у яких прослідковується термін «європейський стандарт».

У роботі розглянуто зміст і таких понять як «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів», «захисник». Також зауважено, що європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у розумінні Закону України «Про стандартизацію» потребують подальшої розробки.

Автор дійшов висновку, що європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником виявляються у двох аспектах: 1) норми та принципи міжнародних правових актів та позиції міжнародних судових установ (поширюють юридичну силу та юрисдикцію на країни Європи), які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод підзахисного, так і недопущення їх порушення іншими особами; 2) стандарти, прийняті європейською організацією із стандартизації, які є рекомендаційними та доступними для широкого кола користувачів, – під час виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації.

Ключові слова: стандарти, міжнародні стандарти, Європейський суд з прав людини, забезпечення прав людини і основоположних свобод, криміналістично значуща інформація.

EUROPEAN STANDARDS OF FORENSIC SUPPORT FOR EVIDENCE COLLECTION BY THE DEFENCE

Dulskyi Oleksandr Leonidovych,
PhD of Law,
Honored Lawyer of Ukraine, lawyer,
doctoral student
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

This paper outlines the study of European standards regulating forensic support for the collection of evidence by the defence. It is noted that the defence, within the scope of competence envisaged by the criminal procedure legislation (criminal procedure aspect) and with use of forensic means (forensic aspect), guarantees compliance of assigned law enforcement personnel with international and European standards during the pre-trial investigation stage, namely in the area of.

The aim of this paper is to determine the European standards of forensic support for evidence collection by the defence.

This paper presents a linguistic and academic interpretation of the term "European standard". Attention is drawn to criminal procedure legal acts where the "European standard" terms is traced.

Essence of such concepts as "forensic support", "evidence collection", "defence" is analyzed. It was also noted that the European standards of forensic support for the collection of evidence by the defence as outlined by the Law of Ukraine "On Standardization" require further development.

The author concludes that the European standards of forensic support for the collection of evidence by the defence are manifested in two aspects: 1) norms and principles of international legal acts and opinions of international judicial institutions (extending legal force and jurisdiction to European countries), which highlight the provisions ensuring the observance of fundamental rights and freedoms of the defendant and preventing its violation by other persons; 2) standards adopted by the European standardization organization, which are advisory and available to a wide range of users while identifying, requesting, obtaining, securing, and storing the forensically significant information in a prescribed manner.

Key words: standards, international standards, European Court of Human Rights, observance of human rights and fundamental freedoms, forensically significant information.

Постановка проблеми. Правовідносини вже давно вийшли на міжнародний рівень, що характерний розгалуженою системою унормування правил різних сфер суспільного життя. Водночас, найважливішими правилами, які унормовуються на такому рівні, є права та свободи людини, що досі є найвищою цінністю у світі. Вони відображаються у міжнародних правових договорах, яких держави-учасниці зобов'язані дотримуватись. Норми та принципи таких міжнародно-правових договорів переважна більшість вчених у глобальному значенні називає міжнародними та/чи європейськими стандартами, адже вони, вкорінившись в наше національне законодавство, носять нормативно-правовий характер.

Актуальним питанням у світлі дотримання міжнародних та європейських стандартів виступає на сьогодні діяльність захисника у кримінальному провадженні. Саме він є тією стороною кримінального провадження, яка уповноважена захищати права, свободи і законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та інших осіб,

визначених ч.1 ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (КПК України). Захисник, використовуючи надані йому кримінальним процесуальним законодавством можливості (кримінальний процесуальний аспект) та криміналістичні засоби (криміналістичний аспект), гарантує дотримання уповноваженими особами правоохоронних органів під час досудового розслідування міжнародних та європейських стандартів, тобто прав і свобод людини. В контексті нашого дослідження, зважаючи на географічне розташування нашої країни, а також на преамбулу Конституції України від 28 червня 1996 року, де визначено, що Україна тримає європейський та євроатлантичний курс [1], принциповим є визначення саме європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником.

Аналіз досліджень даної проблеми. Дослідженню окремих аспектів європейських стандартів збирання доказів захисником були присвячені роботи таких вчених: Т. В. Бабчинської, Т. В. Волошанівської, І. В. Дубівки, О. В. Дудко, І. М. Одинцової та ін. Проте, ними не було враховано криміналістичний аспект досліджуваної тематики. Зважаючи на це, і виникла необхідність у визначенні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником.

Метою статті є визначення європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником.

Основний зміст. Повне висвітлення тематики є неможливим без визначення таких ключових понять як «європейські стандарти», «криміналістичне забезпечення» та «збирання доказів».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що термін «стандарт – 1. Норма, зразок, мірило...», а «європейський – 1. Стос. до народів і держав Західної Європи // Відомий усій Європі...» [2, с. 1383, 360].

Окрім цього, вказані терміни закріплені і на законодавчому рівні. Відповідно до п. 20 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року «стандарт – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [3], а у п. 1 ст. 1 цього правового акту передбачено, що «європейський стандарт – регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації» [3]. У ст. 567 КПК України наявна лише одна згадка і тільки про термін «стандарт», а саме: «допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальноновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод» [4]. Вказане свідчить, що законодавець під поняттям «загальноновизнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод» мав на увазі як європейські, так і міжнародні стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод. Зважаючи на це, в контексті нашого дослідження застосовуватимемо термін «європейські стандарти» у значенні, що «стосується до народів і держав Європи у контексті забезпечення прав людини і основоположних свобод». Окрім цього, у преамбулі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року передбачено, що цей закон регулює відносини, зокрема, «з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини...» [5].

Звернемо увагу і на наукове тлумачення поняття «європейські стандарти» різними вченими.

Так, Д. В. Сімонович під європейськими стандартами забезпечення прав людини у кримінальному процесі розуміє: «положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухвалені на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що є судовими прецедентами і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства» [6, с. 175–176].

Вчений Л.М. Лобойко вважає, що під європейськими стандартами дотримання прав людини у галузі кримінального судочинства слід розуміти встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод загальні положення щодо дотримання прав людини, а також ухвалені на її основі рішення ЄСПЛ, які стосуються застосування національними компетентними органами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час провадження у конкретних кримінальних справах [7, с. 7].

На думку М. І. Скригонюка, європейськими стандартами кримінального судочинства є «встановлені законодавством Європи та проголошені в міжнародних документах прогресивні вимоги (принципи, орієнтири) щодо кримінально-процесуальної діяльності» [8, с. 63–64].

Загальне визначення європейських стандартів прав і свобод пропонує К. В. Степаненко. Він зауважує, що це «сформульовані в міжнародних актах, ратифікованих країнами-членами Ради Європи та інших європейських організацій, вимоги до мінімального рівня реалізації прав і свобод людини у внутрішньодержавній правозастосовчій практиці, що забезпечується міждержавним контрольним механізмом» [9, с. 55].

Виділивши право на захист з усіх інших закріплених у нормах міжнародних договорів, І. М. Одинцова зазначила, що європейські стандарти в галузі захисту – це «система загальноновизнаних європейською спільнотою та сформульованих дефініцій, приписів, принципів, норм, правових позицій і прецедентів, які будучи початково викладеними в окремих конвенціях, резолюціях, рекомендаціях чи інших правових актах, або в правових позиціях та прецедентних рішеннях ЄСПЛ, отримують юридичне визнання законодавчим органом держави та включаються через механізми ратифікації, імплементації, інкорпорації чи інші засоби гармонізації та офіційного доктринального тлумачення до системи діючих на території держави правових норм» [10, с. 68].

Не вдаючись до суперечки щодо визначення всіх ознак у вищевикладених поняттях, адже це не є нашим завданням, зупинимось на слушній думці В. В. Гвоздюка. Він у контексті свого дослідження тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини зауважив, що «європейським стандартом є правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав та свобод людини, прийнятих міжнародною регіональною організацією та визнаних країнами Європи [11, с. 193].

Доцільно зупинитись і на доречній думці Г. Р. Крет, яка зауважила, що «незалежно від рівня закріплення стандартів (регіонального або універсального), вони за своєю природою є міжнародними» [12, с. 22]. Тобто, зважаючи на критерій дії міжнародних стандартів у просторі, вони поділяються на міжнародні універсальні стандарти та міжнародні регіональні стандарти (у нашому випадку європейські).

Що ж до захисника, то ним є «адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю,

обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)» (ч. 1 ст. 45 КПК України) [4].

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України захисник «здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» [4] (кримінальний процесуальний аспект).

Збираючи докази, захисник звертається і до криміналістичних знань, які допомагають йому отримати очікуваний результат у кримінальному провадженні. Наприклад, уміло: застосовує технічні засоби фіксації процесуальних дій, використовує спеціальні знання, встановлює психологічно комфортні, довірчі стосунки із клієнтом та іншими суб'єктами кримінального провадження, ухиляється від психологічних пасток слідчого тощо (криміналістичний аспект).

Під час здійснення захисту (включаючи і процес збирання доказів) у кримінальному провадженні захисник зобов'язаний як дотримуватися прав і свобод підзахисного, так і не допускати їх порушення іншими особами (наприклад, під час проведення уповноваженими особами правоохоронних органів слідчих (розшукових) дій за участю підзахисного, адже наділений правом фіксувати їх процесуальні дії та оскаржувати в судовому порядку). Тобто, в нашому випадку захист як вид діяльності захисника у кримінальному провадженні виявляється в тому, що захисник повинен: 1) дотримуватись європейських стандартів у своїй роботі під час взаємодії із підзахисним; 2) забезпечити такий захист відповідно до європейських стандартів, виявляючи недотримання цих стандартів щодо його клієнта.

Тому, захисник під час здійснення захисту особи у кримінальному провадженні зобов'язаний знати та дотримуватись норм та принципів, які є європейськими стандартами та що передбачені у таких правових актах: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 р., Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. тощо, а також і тих, які висвітлені у практиці ЄСПЛ (ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

Звертаючись до криміналістичного забезпечення збирання доказів, слід зазначити, що наразі такого поняття в науці ще не вироблено, тому з цього приводу варто погодитись із позиціями таких вчених, які визначають окремо поняття «криміналістичне забезпечення» та «збирання доказів». Заслуговує на увагу визначення Ю. М. Чорноус, яка зауважила, що криміналістичне забезпечення складається з техніко-, тактико-, та методико-криміналістичного забезпечення. Його можна розглядати як у науковому (створення наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів та методів), так і практичному (формування практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів) змісті [13, с. 71]. Щодо збирання доказів, то влучною є думка О. В. Капліної, яка ствердила, що цей процес є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [14, с. 223].

Викладені позиції науковиць свідчать про те, що криміналістичне забезпечення збирання доказів доцільно розглядати як у науковій площині, тобто формування наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів і методів виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації, так і практичній: формування практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації. В нашому випадку зупиняємося саме на практичному аспекті поняття.

Незважаючи на те, що у статті звернена увага саме на європейські стандарти в контексті забезпечення прав і свобод людини, потрібно віддати належне, що європейськими стандартами криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником можуть бути і ті стандарти, зміст яких визначений у Законі України «Про стандартизацію». Водночас нині це можна розглядати тільки в теорії, адже ще не має вироблених таких стандартів, які вказують на конкретний безпосередній процес збирання доказів захисником (ключовими причинами цьому є відсутність повноважень захисника вилучати самостійно певну криміналістично значущу інформацію та відповідних спеціальних знань), наприклад, як ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів» [15], який можуть використовувати уповноважені особи правоохоронних органів. Фактично, такі стандарти захисник може застосовувати опосередковано, наприклад, зазначивши відповідні вимоги у клопотанні до слідчого, який може самостійно вилучити криміналістичну інформацію керуючись таким стандартом, або залучити спеціаліста.

Висновки. Таким чином, європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником виявляються у двох аспектах: 1) норми та принципи міжнародних правових актів та позиції міжнародних судових установ (поширюють юридичну силу та юрисдикцію на країни Європи), які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод підзахисного, так і недопущення їх порушення іншими особами; 2) стандарти, прийняті європейською організацією із стандартизації, які є рекомендаційними та доступними для широкого кола користувачів, – під час виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації.

Наразі захисник може застосовувати європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів в розумінні Закону України «Про стандартизацію» лише опосередковано. Це може відбуватися через слідчого, прокурора, слідчого суддю, подаючи їм клопотання з обґрунтуванням необхідності застосування певних стандартів збирання криміналістично значущої інформації, наприклад, ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів».

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Про стандартизацію: Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
6. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2011. 225 с.
7. Лобойко Л.М. Європейські стандарти дотримання прав людини у галузі кримінального судочинства: поняття, система і цінність для реформування кримінального процесу України. *Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства: матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 25 травня 2007 р.)*. ДДУВС. 2007. С. 6–8.
8. Скригонюк М.І. Права і свободи людини та європейські стандарти кримінального судочинства: новітні філософсько-правові погляди. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 88. С. 61–66.
9. Степаненко К.В. Впровадження Європейських стандартів прав людини у правову систему України: теоретико-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2019. С. 53–56.
10. Одинцова І.М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя. 2017. 200 с.
11. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Київ. 2021. 294 с. URL: http://elar.naia.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.
12. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2020. 560 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>.
13. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с. URL: <http://elar.naia.kiev.ua/handle/123456789/16029>.
14. Капліна О. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 2013 р.). ОДУВС, Одеса, 2013. С. 223–229.
15. ДСТУ ISO 21043-2:2021 Криміналістика / Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів. Нац. орган стандартизації ДП «УкрНДНЦ». Ч. 2. 2022. URL: <http://uas.gov.ua/2022/09/30/%d0%b4%d1%81%d1%82%d1%83-iso-21043-22021-%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b0-2-%d0%b2%d0%b8%d1%8f%d0%b2/>.